

**ИМПЕРИИ И ИМПЕРСКО
НАСЛЕДСТВО НА БАЛКАНИТЕ**

**СБОРНИК В ЧЕСТ НА 70-ГОДИШНИНАТА НА
ПРОФ. ЛЮДМИЛ СПАСОВ**

**ТОМ II
НОВО ВРЕМЕ И СЪВРЕМИЕ**

шков, 1911. [Simeon Radev. *Stroitelite na savremenna Bulgaria*. Tom I. Sofia: P. Glushkov, 1911.]
 САЗДОВ 1983: Димитър Саздов. Буржоазна оппозиция и възстановление отношения между България и Русия в 1896 году. – *Bulgarian Historical Review*, 4 (1983). [Dimitar Sazdov. Burzhoazna opozitsia i ustanovlenie otnoshenii mezhdu Bolgariy i Rossiiy v 1896 godu. – *Bulgarian Historical Review*, 4 (1983).]

САЗДОВ 1987: Димитър Саздов. *Демократическата партия в България 1887–1908*. София: Наука и изкуство, 1987. [Dimitar Sazdov. *Demokratscheskata partia v Bulgaria 1887–1908*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1987.]

САМАРДЖИЕВ 1982: Борис Самарджиев. Политиката на Османска Турция към Княжество България 1888–1896. – В: *Studia Balcanica*. Книга 16. София, 1982. [Boris Samardzhiev. Politikata na Osmanska Turtsia kam Knyazhestvo Bulgaria 1888–1896. – V: *Studia Balcanica*. Kniga 16. Sofia, 1982.]

ТОДОРОВА 1971: Цветана Тодорова. *Дипломатическата история на външните земи на България 1888–1912*. София: Наука и изкуство, 1971. [Tsvetana Todorova. *Diplomatscheskata istoria na vanshnite zemi na Bulgaria 1888–1912*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1971.]

ХРИСТОВ 1961–1952: Христо Христов. Към характеристиката на Стамболовия режим. – *Исторически преглед*, 1 (1951–1952). [Hristo Hristov. Kam harakteristikata na Stambolovia rezhim. – *Istoricheski pregled*, 1 (1951–1952).]

ХРИСТОВ 1979: Христо Христов. Македонизмът като политическа концепция в края на XIX и началото на XX век. – *Исторически преглед*, 3 (1979), 25–40. [Hristo Hristov. Makedonizmat kao politicheska kontseptsia v kraia na XIX i nachaloto na XX vek. – *Istoricheski pregled*, 3 (1979), 25–40.]

ЮРУКОВ 1932: Данаил Юруков. *Спомени из политическия живот на България*. София: Георги Д. Юруков, 1932. [Danail Yurukov. *Spomeni iz politicheskia zhivot na Bulgaria*. Sofia: Georgi D. Yurukov, 1932.]

ПАНТЕВ 1968: Andrey Pantev. The Makedonian Question in British Policy During the First years of Stefan Stambolov's Regime (1887–1892). – *Etudes Historiques*, IV (1968).

СЪКРАЩЕНИЯ

ЦДА – Централен държавен архив. [TsDA – Tsentralen darzhaven arhiv.]

НА-БАН – Научен архив на Българската академия на науките. [NA-BAN – Nauchen arhiv na Balgarskata akademia na naukite.]

НБКМ-БИА – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. София. Български исторически архив. [NBKM-BIA – Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. Sofia. Balgarski istoricheski arhiv.]

ИЗТОЧНОРУМЕЛИЙСКОТО ДЕЛОВОДСТВО И АРХИВ КАТО ИНДИКАТОР НА ДЪРЖАВНОСТ*

СТАНИСЛАВ БОЯНОВ

EASTERNRUMELIAN ADMINISTRATION AND ARCHIVE AS A STATE INDICATOR

STANISLAV BOYANOV

ABSTRACT: Undoubtedly, a well-organized administrative system and office records are one of the indicators of statehood from ancient times to the present day. In this respect, despite its formal status as an autonomous province of the Ottoman Empire, Eastern Rumelia proves to be an independent country with a clear development direction for Europe, not Asia.

Despite the many difficulties that it has been doomed since its inception, Eastern Rumelia is institutionalized as a modern state of its time. The Bulgarian character of the country is an indisputable fact. Moreover, despite the fact that Eastern Rumelia is formally part of the Ottoman Empire, its administrative system shows (among other things) that the desire of the overwhelming majority of its population is to move in the direction a modern European country. The political, economic and cultural development of the South Bulgarian population is an integral part of the overall development of the Bulgarian people after the Liberation, regardless of the artificially imposed political division. All this facilitates the inevitable Union of the two Bulgarian states.

KEYWORDS: Archive, History of the Institutions, Documentary Studies, Eastern Rumelia

Основен инструментариум при осъществяването на комуникации (между структурите на обществото и между отделните индивиди) са документите. Като изключим неизразените гласно мисли на индивида, всяка друга информация съществува единствено и само във вид на документна информация. Документите, които се създават и използват от държавните институции имат нужда от специален отдел и служители, които да извършват дейността по деловодство и последващо архивиране. В този смисъл несъмнено от появата си в древността и досега официалните документи са основно средство за управление в дадено общество. Документирането на управленската дейност е свързано със записване по установен ред и форма на необходимата за управлението информация.

Освободителната руско-турска война (1877–1878) завършва с установяването на Временното руско управление на освободените български земи. След приключването на военните действия на преден план изпъква дейността на руските администратори, които трябвало да дадат нужния толсък на държавното развитие на свободната българска държава. Руските чиновници полагат основите на всички централни и местни институции, които трябвало да организират живота на освободеното българско население. На мястото на османските чиновници – мютесерифи, каймаками, мюдюри, кадии и мюфтии, веднага застават руски и български администратори, чиято цел е да изградят от „нищото“ институциите на свободна България.

* Употребата на понятието *държавност*, в случая, е условно, и използвано в смисъла, вложен от Ст. Бобчев и М. Маджаров през пър. пол. на XX в., според които „Източна Румелия е първата българска република“. Както е известно, Източна Румелия има статут на автономна провинция в пределите на Османската империя. Статията е реализирана по проект ДН10/2 на Фонд Научни изследвания.

Пред руското гражданско управление стои не само задачата да създаде български учреждения, но и да подготви чисто български чиновнически апарат, който да заеме място в администрацията след края на ВРУ. Създадената от Гражданската канцелария административна система се отличава принципно от предходната политическа, институционална и административна система. Тя възприема качествено нови принципи на държавно управление, характерно за модерните европейски народи – разделение на властите, децентрализация, изборност, представителност, права и свободи на гражданите, които безспорно придават демократични черти на новото управление.

Още руската временна администрация премахва някои от заварените от османско време институции, а други изпъва с ново съдържание. Такива са преди всичко запазените от руските власти местни общини и представителните им органи, на които са вменени и някои нови функции. Чрез тях ВРУ осъществява ефективно местно самоуправление. В резултат е постигнато реално участие на българското население в управлението.

В този устройствен период немалко време и енергия е отделено за създаването на нови държавни институции, които придават завършен вид на административната система, създадена от Временното руско управление. Изграждането на новия държавен модел става при трудни вътрешни и външнополитически условия. Руската власт трябва да полага големи усилия, за да осуети реставраторските стремежи на Османската империя към създадената от Берлинския конгрес Източна Румелия. В автономната област липсват подготвени чиновници, което прави задачата по устройството ѝ от руските администратори трудна за реализиране. В един кратък период от време (девет месеца) те трябва да подготвят свои заместници във всички структури на управление.

Няма да е пресилено ако се каже, че специално в Източна Румелия всичко креативно и положително, което се случва в администрацията на Областта се дължи на доброто наследство и наученото от руските чиновници през периода на Временното руско управление. Усилията на руските власти в устройството на Южна България са насочени и към запазване на водещата роля на българския етнос в управлението на областта. Без мерките взети от тях в тази насока, на автономното управление не би било възможно да парира атаките на румелийските малцинства (турско и гръцко), които претендират незаслужено, с оглед на значително по-многобройния български елемент, да имат повече тежест в управлението.

Трябва също да се подчертае, че в своята дейност в Южна България ръководителите на ВРУ правят така, че да подготвят почвата за едно евентуално бързо обединение с Княжеството. В Източна Румелия съзнателно са въведени от руските администратори почти същите структури в институциите, както и на север от Балкана. След Съединението именно поради тази причина не са забелязани големи сътресения в администрацията на обединена България. Руските дейци от Временното руско управление си заминават за своята родина със съз-

нанието, че са положили основите на българската държавност както в Княжество България, така и в Източна Румелия.

Новосъздадената автономна област е снабдена с основен закон изработен от специална Европейска комисия. Той е доста подробен документ, с който се уреждат всички аспекти от живота на румелийския поданик. Именно Органическият устав предопределя статута и структурата на новото политическо образувание на Балканите. На практика Източна Румелия притежава основните белези на самостоятелна държава – собствено правителство, избрано от народа представително тяло и национална армия. Сюзеринитетът на султана е застъпен в Устава, но благодарение на усилията на източнорумелийските дейци той скоро се превръща в номинален, без сериозна сила в областта.

При внимателен прочит на Устава се вижда, че нормативните текстове, с които се регламентира статутът на деловодителя и на архивния служител се намират предимно в текстовете, подготвени от барон дьо Ринг. Този факт не е изненада, като се има предвид, че френският представител ползва опита на френската административна система, която има градени с десетилетия традиции в деловодството и архивирането на документи. Ето защо в глава четвърта, подготвена от френския комисар в Органическият устав се споменава служител, безспорно свързан с архивната дейност. В чл. 66 от тази глава, отнасяща се за върховното съдилище за административни жалби, наред с другите служители се споменава „един секретар деловодител, приставен при съдилището“ (Органически устав 1879: 23).

Както ще се види и от другите примери, архивните служители, наречени в Органическият устав – *деловодители, писмоводители, книговодители и архивари*, са ситuirани в институциите, в които има потребност от тях.

В глава шеста, чл. 139 (Органически устав 1879: 44) има текст, който свидетелства за наличието на архив към канцеларията на Окръжния Управител: „От всички актове на делопроизводството препис, потвърден, трябва да се предава на Окръжния началник, иначе той са без никаква сила“. Това означава, че предадените преписи се регистрират в канцеларията с оглед по-нататъшното им използване.

В глава девета от Органическият Устав се разглеждат съдебната система и съдебните власти. Главата е подготвена от австро-унгарския комисар Калай. Чл. 281 пояснява, че: „При всякой Околийски съдия има по един заклет книговодител, който е натоварен да пази книгата под своя лична отговорност и да съчинява делата. Той може да има на помощ в службата си един помощник-книговодител и един или повече разсилници, назначени от Директора на Правосъдието. Службата на тия разсилници могат да изпълняват и стражари“ (Органически устав 1879: 72–73).

Цитираният текст е интересен не само с това, че описва щата, който се занимава с деловодната дейност в Окръжния съд, но за пореден път показва един от големите проблеми, съпътстващ администрацията на Източна Румелия през ця-

лото ѝ съществуване – липсата на достатъчно подготвени кадри. За да се справят с този проблем, законодателите са предвидили допускането на стражари до деловодството и архивирането, за което те определено не са подготвени.

С чл. 171 на шеста глава е възложено на градските кметове да „наглеждат и управляват писалищата“.

Там, където Органическият устав не е „поставил“ специален чиновник, който да се занимава с този основен за всяко учреждение проблем (архивиране за нуждите на институцията), грижата се оставя на ръководителите на учрежденията. Те имат пълната власт в рамките на поверените им дирекции, окръжни управления, кметства и други подобни да регламентират правата и задълженията на всеки един от своите подчинени, но много рядко тези ръководители имат представа от работата, за която са назначени, и правилното администриране на институциите, за които отговаряли е често непосилна задача за тях. Все пак, в повечето източнорумелийски институции се появява чиновник, който се занимава с обработката на документите, излезли от непосредствения учреденски оборот. Това се доказва от запазените документи, систематизирани (в някои случаи) според правилата на временното руско управление, те изискват във всяко от делата да влизат документи, отнасящи се до определен проблем. За съжаление, сравнително малкият обем дошли до нас източнорумелийски документи е доказателство за това, че архивирането на стойностните документи не е било приоритет за чиновниците в Източна Румелия.

Тази констатация се потвърждава от документите, запазени в личният фонд на видния възрожденски деец Атанас Илиев, в който се съхраняват документите във връзка с неговата служебна кариера като висш служител в източнорумелийската администрация (главен секретар и префект на Старозагорски окръг). В това си качество той стриктно изпълнява заложените в Органическият устав задължения на главния секретар на окръга; регламентирани в чл. 117 от VI гл., а именно: „Секретарят на Окръжното Управление е натоварен да наглежда служещите в писалищата на Окръжния Управител. Той още е натоварен да записва делата на регистъра и да пази книгата, да подписва преписите от административните актове и от решенията на Съвета на окръжното управление“. Сред документите в посочения фонд са и актът на присмание на окръжната канцелария през 1879 г., когато той е назначен за главен секретар, както и документът, с който той предава канцеларията на своя наследник през 1884 г., когато е назначен за окръжен управител. Двата документа са много интересни, защото представляват съдържат конкретни данни за уредбата на румелийското деловодство и грацията им в течение на времето. Наличието на приемо-предавателни протоколи е доказателство и за високата административна култура на А. Илиев. Той очевидно оценява ролята на деловодството и архива. По време на службата си като главен секретар на окръга се опитва да подобри тяхната работа. В писмо до К. Иречек от 19.01.1882 г. той отправя следната молба: „Помня, че когато бяхте в нашия град, Вий ми бяхте говорили, какво досегашният руски начин на во-

дене канцеларската кореспонденция, държането на разните журнали и книгите, нареждането на архивите и пр., е вече отживял и стар, но че имало някоя нова система, която се употребявала в Европа. Много бихте ме задължили, ако бихте ме уведомили в коя книга на френски език можахме намери едно ръководство с формули, защото от страна на префектурата ний искахме от дирекциите в Пловдив да ни снабдят с подобни формули, но те ни отговориха, че нямали известия за някоя такава книга“ (Миятев 1953: 238).

Отговорът на Иречек не закъснява, в писмо от 09.02.1882 г. той пише: „За книговодството в западноевропейските канцеларии не мога да си припомня някоя книга, само ми се мярка, че съм видял такива неща на немски и една на френски за държавните архиви при канцелариите. У нас такива неща повече се учат по практиката и не се обработва теорията им литературно“ (НА-БАН, ф. 46К, оп. 1, а.е. 176, л. 4.).

Инициативата на Илиев е още едно доказателство за ролята, на човешкия фактор в работата на източнорумелийската администрация. В институциите, в които ръководните служители имат желанието и мотивацията да работят професионално, са организирани и съответните деловодство и архив. В останалите са налице проблеми, свързани с тогавашния документален и архивен мениджмънт. В тези случаи се разчита на опита натрупан по време на руското управление. То обаче е съвсем кратко и малко от чиновниците в румелийските учреждения са били преди това служители във ВРУ. Известно е, че много от назначенията в администрацията на Южна България се извършват след поемането на властта от автономните власти. Дирекцията на вътрешните дела, която трябва да контролира дейността на администрацията и в това отношение издава сравнително голям брой законови актове, правилници и предписания, те именно са определящи за дейността на румелийските чиновници.

Един интересен документ относно мерките и грижите по опазването на документите и учреденски архив е актът за предаване на канцеларията на старозагорското Окръжно управление от 15.06.1879 г. (НА-БАН, ф. 46К, оп. 4, а.е. 110, л. 2,3,4,5.).

„Днес председателят на Старозагорския окръжен съвет, Желязко Петков в присъствието на бившия секретар на Старозагорското окръжно управление Мирчо Атанасов, предаде на секретаря на старозагорската префектура Атанас Илиев всичката архива и дела на Окръжното управление 1878 и 1879 г., както и всичките канцеларски принадлежности“.

Пореден номер (условен).	Наименование на делата, които се намират в канцеларията в този момент юни 1879 г.
1	Остатък от канцеларията за месец май, разходи.
2	Остатък от канцеларията за месец май, разходи.
3	Остатък от канцеларията за месец май, разходи.

4	Квитанция дадена срещу 4400 фр. на комисията за подпомагане на бедното население.
5	Четири печата, а) Началник на Старозагорски окръг, б) началник на канцеларията, в) Секретар на старозагорски окръг, г) Полицейски началник на Стара Загора.
6	Рапорти от полицейското управление за 1879 г.
7	Книга с издадените прикази в Старозагорски окръг за 1878/79 г.
8	Разносна книга на старозагорското окръжно управление за 1879 г.
9	Книга за разходите от канцеларията за 1879 г.
10	Ведомост на разходите от екстраординарен характер за 1879 г.
11	Ведомост за произшествията за 1879 г.
12	Ведомост за произшествията за 1879 г.
13	Входящ журнал за прошения за 1879 г.
14	Книга за входящи и изходящи писма за 1878/79 г.
15	Една книга озаглавена <i>временни правила за устройството на полицията</i> , и два екземпляра от <i>временни правила за устройството на съдебната система в България</i> .
16	Карта на европейска Турция в седем части
17	Четири празни бланки „сведения“, шест празни бланки „пълномощни“, 60 „свидетелства“ и 77 „дописки“.

Учрежденски архив на Старозагорското окръжно управление до юни 1879 г.

Пореден номер (условен).	Наименование на делата.
1	32 дела отнасящи се за приходите на старозагорски окръг за 1878 г.
2	27 дела с приходите на старозагорски окръг до 01.07.1879 г.
3	Книга с приказите издадени в старозагорски окръг за 1877/78 г.
4	Книга с приказите издадени в старозагорски окръг за 1878 г.
5	Книга с разходите на канцеларията за 1877/78 г.
6	Книга с входящи и изходящи писма за 1877/78 г.
7	Дело с няколко телеграми от 1878 г.

За съжаление в архивния фонд на старозагорската община липсват документи от посочения по-горе период. Това прави съхранения в личния фонд на А. Илиев документ особено ценен понеже показва как е изглеждало едно източнорумелийско учреденско деловодство в неговия начален етап на развитие. Съставените две таблици с данни за наличните дела по запазените описи потвърждават липсата на класификационна схема, осигуряваща формирането на тези дела по определени класификационни признаци. Ето защо заглавията на някои от делата се повтарят, което доказва, че документите се регистрират и систематизират формално. Посочените описи на делата в съответните учреденски канцеларии са от началния период на източнорумелийското упра-

вление. През това време отделните служители са се справяли с проблемите по систематизирането, регистрирането, описването и архивирането на документи, според собствените си представи и възможности.

Според съвременните стандарти за организацията на деловодния процес в учреденската канцелария трябва има следните основни видове документи: *вътрешни*, *външни* и *изходящи*, като те се определят като такива в своята специфика от нормативните предписания, компетенциите и функциите на учрежденията.

Вътрешни документи на учреждението:

- заповеди, решения, инструкции и правилници;
- докладни записки, доклади, отчети, становища, справки, информации;
- проекти за нормативни документи;
- планове, графици и протоколи;
- писма между структурните звена на учреждението;
- заявления на служители;
- служебни бележки.

Изходящи документи на учреждението:

- доклади, докладни записки, становища, информации и отчети, справки;
- проекти на нормативни документи;
- инициативни писма;
- отговори на входящи документи;
- съпроводителни писма;
- напомнителни и допълнителни писма към инициативни документи.

Входящи документи:

- пристигащите в учреждението писма, придружени или не от допълнителни документи-приложения.

Ясно се вижда от заглавията на делата, че едва няколко от стандартните документи присъстват като обичайни в префектурата на Старозагорския департамент. Разбира се, съпоставката между деловодни стандарти от втората половина на XX в. с такива от края на XIX, на пръв поглед може и да не кореспондира напълно, но дейността на институциите от местната власт не се различава коренно и би трябвало и видовете документи да са сходни като присъствие.

Също така от запазените заглавия на делата може да се отсъди, че в канцеларията на Старозагорски окръг се използва т.нар. Еднодневникова система, която предполага записите да са в една обща, комбинирана книга. В нея цялата преписка се регистрира под един и същ номер (дава се на първия, инициативния документ, около който се образува преписката) и така се получава пълна представа за документите по разглеждания въпрос. Несъмнено тази система е заимствана от канцеларските порядки наследени от Временното руско управление, защото в османската административна система такива липсват.

Липсата на регламент във връзка с организацията на учреденските канцеларии и архиви всъщност дава свобода на служителите в институциите, с компе-

тенции да организират и управляват документите им, да търсят сами решения. След като създадат определен модел за даденото деловодство и архив, той обикновено остава непроменен до Съединението. Именно липсата на регламент за уредба на учрежденската канцелария и архив на Старозагорското окръжно управление са и поводът главния секретар на окръга отговорен за тяхната дейност, да се обърне към Иречек за съдействие в търсене на решение по съществуващите проблеми.

Думите на изтъкнатия български общественик Стефан Бобчев, че Източна Румелия е първата българска република имат своето основание и при внимателно запознаване с държавно-правния живот на областта се убеждаваме в тяхната правота. Създадена по изкуствен път, с население под един милион жители, Източна Румелия успява да изгради модерна за времето си административна структура, като българското мнозинство се налага в управлението и чрез държавните органи отстоява успешно българския характер на областта. Източнорумелийското правителство защитава според възможностите си страната не само от претенциите на Османската империя, но и от опитите на някои от Великите сили да се намесват във вътрешния живот на областта.

Администрацията, която е организирана според структурата, зададена в Органическият устав е с подчертано централизиран характер. Всички по-важни решения се взимат от Главния управител и изпълнителната власт, на която той е ръководител. Наистина, в основния закон са предвидени и представителни институции, но те реално имат само съветническа функция и самостоятелно не могат да влияят на румелийската политика.

Централната власт упражнява строг контрол върху местните институции чрез чести проверки, които трябва да установят нивото на административна култура в държавните структури. Реалното положение в областната администрация, независимо от добрата нормативна база, е неудовлетворително. Проверките установяват на много места лошо деловодство и архивиране на учрежденските документи, в което липсва каквато и да е методика (Боянов 2016: 153–154).

Големият щат от румелийски чиновници се запълва в много от случаите с хора, които нямат нужния образователен ценз за длъжността, която заемат. Нещо повече, една немалка част от работещите в местната власт са слабо грамотни или напълно неграмотни лица, които и при най-голямо желание за работа не могат да изпълняват в необходимата степен задълженията си на държавни служители.

Дирекцията на вътрешните дела, под чийто контрол се намира източнорумелийската администрация, се опитва чрез издаването на различни правилници и предписания да организира по-добре канцеларската работа в учрежденията. Но човешкият фактор е този, който влияе отрицателно върху прилагането на известните тогава правила за организиране на добре работещо деловодство и архив. В Източна Румелия подготвените чиновници за този вид работа са изключително малко.

Въпреки многобройните трудности, на които е обречена още със създаването си, Източна Румелия се изгражда институционално като една модерна за времето си автономна област. Нейният български характер е неоспорим факт. Нещо повече независимо, че Източна Румелия формално е част от Османската империя, нейната административна уредба показва (наред с всичко друго), че желанието на преобладаващата част от нейното население е да се развива в посока към Европа, а не към Азия. Политическото, икономическото и културно развитие на южнобългарското население е неделима част от цялостното развитие на българския народ след Освобождението, независимо от изкуствено наложеното политическо разделение. Всичко това улеснява неизбежното Съединение на Княжество България и Източна Румелия.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Органически устав на Източна Румелия 1879: *Органически устав на Източна Румелия*. Пловдив, издателство на Хр. Г. Данов, 1879. [Organicheski ustav na Iztochna Rumelia. Plovdiv, izdatelstvo na Hr. G. Danov, 1879.]

Миятев 1953: Кръстьо Миятев. *Из архива на К. Иречек, преписка с българи, събрал и подготвил за печат П. Миятев*. София, 1953. [Krastyo Miyatev. *Iz arhiva na K. Irechek, prepiska s bългари, sabral i podgotvil za pechat P. Miyatev*. Sofia, 1953.]

Боянов 2016: Станислав Боянов. *Институции и архиви в Източна Румелия (1879–1885)*. София, Иврай, 2016. [Stanislav Boyanov. *Institutsii i arhivi v Iztochna Rumelia (1879–1885)*. Sofia, Ivray, 2016]

СЪКРАЩЕНИЯ

НА-БАН – Научен архив на Българската академия на науките